

Bene Adrián

∴ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
∴ Irodalomtudományi Doktori Iskola
∴ beneadrian@gmail.com

TRANSZMEDIALITÁS ÉS NARRATIVITÁS

Transmediality and Narrativity

Transmedijalnost i narativnost

Kereken egy évvel *A művészet mint szöveg* (Art as Text. Narratological, Semiotic and Transmedial Approaches) kutatási program 2012. decemberi első konferenciája után, megrendezésre került a második nemzetközi találkozó, ezúttal Strasbourban. 2013. december 5-e és 7-e között a Collège Doctoral Européen épületében zajlott a Grabócz Márta által, a Strasbourgi Egyetem és az Institut Universitaire de France támogatásával megszervezett összejövetel. A francia–angol konferencia hívószava az opera volt, de más zenei, filmes, irodalmi, építészeti témájú elemzések is helyet kaptak a programban. Úgy tűnik, az intermedialitás és transzmedialitás jelenségeinek elméleti igényű elemzése továbbra is élénken foglalkoztatja mind a szemiotikusokat, mind a narratológusokat. Ezt jelzi, hogy a meghívott előadók között ott volt Eero Tarasti, a (zene)szemiotika egyik legnagyobb szaktekintélye és Marie-Laure Ryan, aki a posztklasszikus narratológia egyik legtöbbit hivatkozott képviselője. Nyilvánvaló, hogy a narrativitás, a narratíva fogalmának (újra)definíálása olyan vitatéma, ami csak interdiszciplináris formában lehet termékeny. Ezt a belátást tükrözi a résztvevők névsora, amelyben a zenetudósokon, zeneszerzőkön, zenészeken kívül ott vannak a filozófia, az irodalomtudomány, a filmtudomány és a művészettörténet képviselői is.

A háromnapos rendezvény a Transzmediális narratológia (zene, szöveg, színház) című blokkal indult, amit egy szervezett panel követett Sosztakovics *Kisvárosi Lady Macbeth* (eredeti címén: *A mcenszki járás Lady Macbethje*, később: *Katyerina Izmajlova*) című operájáról, annak irodalmi összövegéről, különböző rendezéseiről és elméleti interpretációiról. Az általános bevezetést az opera mint intermedialis narratíva témájához Béatrice Didier francia irodalomtörténész, az École Normale Supérieure professor emeritája szolgáltatta. Előadásában az opera és előadása narratív lehetőségeit és intermedialitását vetette

össze a narrativitás hagyományos felfogásával, a 17. századi francia operákat alapul véve. Ezt követte a lengyel zenetudós Malgorzata Pawlowska áttekintése Shakespeare *Rómeó és Júliájának* zenei és zenés (opera, musical, balett, film) adaptációiról. Elemzésének célja annak vizsgálata volt, hogy milyen módosulások történnek az intermediális átvitel során, ezek alapján pedig milyen tisztán zenei eszközei mutathatók ki a narrativitásnak. Siglind Bruhn (USA) a közelmúltban elhunyt brit zeneszerző, John Tavener spirituális operájában, az *Egyiptomi Máriában* elemezte az ortodox keresztény ikon (a mű alcíme: „ikon zenében és táncban”) vizualitásának narratív vonatkozásait. Bernard Vecchione Giotto Aréna-freskóiból kiindulva (amelyekről közismert Max Imdahl elemzése) javasolta az intermediális „genetikus” elemzését, amely a kulturális antropológia és a hermeneutika belátásait érvényesítve vizsgálja egy-egy kor diskurzív tradícióját, amelyben minden műalkotás egyfajta intermediális újrárásként értelmeződik. Az első szakaszt Tobias Hermans elemzése zárta Robert Schumann zenekritikáinak dialogikus narratív koncepciójáról, összevetve azt a korban megszokott értelmezői stratégiákkal.

A Sosztakovics-opera körüljárása Kroó Katalin elemzésével kezdődött a mű irodalmi alapszövegéről, Nyikolaj Leszkov 1865-ben írt elbeszélésének irodalmi kontextusáról, narratív eljárásairól, motívumszerkezetéről és jelentésrétegeiről. Peeter Torop általános síkon vizsgálta az interszemiotikus kulturális fordítás jelenségét, megkülönböztetve az opera filmfeldolgoásaiban a transzmedialitás, a transzmutáció és a transzpozíció jelenségeit.

Robert Hatten, a narratív megközelítésű zenetudomány egyik legismertebb amerikai képviselője azt vizsgálta, hogy milyen zenei eszközökkel képes a (tettei alapján gyilkos szörnyeteg) szereplő iránti empátiáját kifejezni a zeneszerző. (Itt az irodalommal analóg módon felvetődik a fokalizáció, valamint az empirikus szerző, a beleértett szerző/mintaszerző és a narrátor megkülönböztethetőségének problémája.) Esti Sheinberg, a sosztakovicsi ironia és szatíra monográfusa hasonló jelenséget elemzett: a narratív hang és az erkölcsi értékelés összefüggését. Kiindulópontja Richard Taruskin cáfolata, aki szerint a zeneszerző erkölcsileg elítélhető módon megfosztja emberi voltuktól Katyerina áldozatait. Sheinberg egy jóval összetettebb, dialogikus értelmezés mellett érvelt, amelyben a testet (a szenzomotorikus reakciókon keresztül) megszólító zenei ritmus tudattalanul bevonja, cinkossá teszi a hallgatót egy olyan eseménybe, amit tudatosan elítél (megerőszkolás-jelenet), majd erre ráébredve éli át azt a sokkhatást, ami a narratíva harmadik rétegeként a tulajdonképpeni hatás.

Sosztakovics mellett kiemelt figyelmet kapott a muzikológusok részéről Chopin: Joan Grimalt a *Mazurkák* expresszivitásának narratív és nem narratív tényezőit tekintette át, Julie Walker pedig a késői művek narratív struktúráját vizsgálta a zeneszemiotika eszközeivel. A nap zárásaként Thierry Mathis, aki gyakorló

zenészként is szakértője a 17–18. század francia barokk zenéjének, a narratív jelleg és a kifejezőerő kapcsolatát elemezte a harmóniára és a disszonanciára összpontosítva Louis-Nicolas Clérambault és Jean-Féry Rebel kottáiban.

A második nap Eero Tarasti nyitó előadásával indult, aki zeneszemiotikájának és egzisztenciális szemiotikájának formalista elméleti előzményeit ismertette, majd Chopin és Schumann egy-egy művének elemzésén szemléltette a narratív program és az én/önmaga modell alkalmazásának lehetőségeit. Ezután két párhuzamos szekcióban zajlottak az előadások. Az elsőben továbbra is a narratív eljárások zenei megjelenéséről volt szó, a másodikban a transzmediális narratológia képi és filmes alkalmazási területeiről.

A zenei szekcióban Christine Esclapez Ruth Amossy szerzői imázs-fogalmából kiindulva elemezte Fatima Miranda zeneszerző-énekesnő *perVERSIONES* című 2011-es lisszaboni koncert-performance-át. Gabriel Sevilla Cocteau és Sztravinszkij *Oedipus rex* című operáját és annak Harry Wich általi 1984-es amszterdami rendezését veszi szemügyre. A nyelvi elbeszélés, a zenei és képi mimézis intermediális összjátéka itt eleve azért is sajátos, mert van narrátora, akinek a szövegét leszámítva az opera latin nyelvű, ráadásul eredetileg oratóriumként mutatták be, tehát egyfajta köztes műfajt képvisel. A szereplőknek előírt szoborszerű, minimalista játékmód is interszemiotikus átvitelnek tekinthető. Nicolò Palazetti Bruno Maderna bartóki hatás alatt született korai zeneműveiben vizsgálta a narratív és non-narratív vonásokat, Grabócz Márta zenenarratológiai koncepcióját alkalmazva. Inès Sevilla Cervantes *Don Quijotéja* egy epizódjának operafeldolgozásában elemezte az intertextuális és interszemiotikus vonásokat. William Brunson, a Svédországban élő amerikai származású zeneszerző, az elektroakusztikus zenei színtér ismert alakja is előadott. Lars Ellström és Irina Rajewsky intermedialitásra vonatkozó elméletei alapján elemezte Luc Ferrari és Kaija Saariaho egy-egy művét, az elektroakusztikus zene narratív kifejezőképességét vizsgálva.

A párhuzamos szekcióban Jan Baetens a (populáris) fotóregény műfajának sajátosságai, különösen a póz(olás) középponti szerepe alapján javasolt új megközelítést a képi-szöveges intermedialitás elemzéséhez. Eszerint a képregény vagy a film helyett inkább a 19. századi életkép műfaját lenne érdemes referenciának venni. Ezután Geneviève Mathon elevenítette fel a hajdan népszerű, az utókor által elhanyagolt Henry Bernstein 1929-ben írt színdarabját (*Mélo*), amelynek címe egyszerre utal a melodramai jellegre és a zenei szerkesztésmódra. Erre az intermediális tudatosságra épül a darab Alain Resnais általi filmes feldolgozása, amely ugyanakkor komoly szerkezeti módosításokat hajtott végre, ezáltal átértelmezi az eredetit. A filmtudományt Pethő Ágnes képviselte, aki a narrativitás lehetőségeit olyan kontemplatív, más vizuális művészeti ágakat bevonó filmekben vizsgálta, mint Lech Majewski, Sharunas Bartas vagy Ihor

Podolchak élőképszerű alkotásai. Byron Almén Jacques Rivette filmjeiben elemezte a zene hatását a különböző narratív stratégiákra. Végül Bene Adrián vizsgálta az intertextuális és intermediális kettős kódolás alakzatait Andrzej Zulawski *Hűség* című filmjében, amely – sajátos iróniával – egyszerre önéletrajzi fikció és irodalmi adaptáció (a *Clèves hercegnőé*).

A harmadik nap délelőttje a transzmediális narratológia új perspektíváiról szólt, és Marie-Laure Ryan, a terület első számú szakértője narratív prototípusokról szóló előadásával indult. Ez a hagyományos, rendszerint nyelvi alapú narratívamodellek hiányosságainak áttekintése után egy olyan plurális megközelítést javasolt, amely egyrészt különböző fokozatait tételezi a narrativitásnak, másrészt egyedileg alkalmazza a forgalomban lévő modellek keverékét az elemzésben. Ezek közös nevezője a mimetikus potenciál kérdése, amely – tegyük hozzá – felveti a narratíva nem antropocentrikus, csupán a tér-idő-esemény hármasra építő általánosabb felfogásának a lehetőségét. (Ryan megáll ennek a küszöbén.)

Christian Hauer a ryani transzmedialitás narratológiai koncepció alkalmazhatósági körét igyekezett kitágítani, a neurológia és a kognitív tudomány legújabb eredményei alapján. A megtestesült gondolkodás, a tükroneuronok és a művészeti észleléssz pszichológia és a narratív empátia elmélete alapján a fluderniki narratívakoncepció tapasztalatiságát meggyőzően sikerült kontextusba helyezni és értelmezni. A zenei narrativitás pszichoanalitikus (különböző) megközelítését alkalmazta Mathias Rousselot és a belgrádi Miloš Zatkalik; előbbi Daniel Stern protonarrativitás-koncepciójából indult ki, utóbbi a művészi alkotást kísérő tudattalan transzformációkból. A szekció további előadói az irodalom, illetve a képzőművészet és építészet szakértőiként konkrét elemzéseket mutattak be. Berszán István, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszék vezetője, Nádás Péter egy szövegének elemzésén keresztül vezette fel a hétköznapi tapasztalatra és a ritmusra alapozott gyakorláskutatási elméletét. Marc Marti Goya metszetein (a *Los Caprichos* sorozat példáin) elemezte a kép és a kísérőszöveg általában ironikus összjátékát. Szentpéteri Márton, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem munkatársa az oxfordi és cambridge-i kollégiumi építészet ikonográfiai forrásait és azok ideológiai tartalmait elemezte.

Az utolsó szekció John Pier, a European Narratology Network alapítója előadásával indult. A téma William Gass *Willie Masters Lonesome Wife* című regénye grafikai megoldásainak funkciói voltak. A plurimedialis szöveg iróniát, önreflexiót, vagy egyszerűen kiemelészt biztosító intermediális alakzatai Peirce jelelméletének felelevenítésével kerültek osztályozásra. Martine de Gaudemar, a Paris-Nanterre filozófiatörténésze a leibnizi és spinozai filozófia segítségével elemezte a motívumok, szereplők és az elbeszélő hang összefüggéseit az opera

és a film lehetséges világaiban. Sylvie Patron az elbeszéléselemélet kutatójaként ezúttal az írott és a szóbeli narratíva paradigmáit ütköztetve helyezte új megvilágításba az elbeszélő hang és a szerző fogalmait. A lausanne-i narratológiai műhelyt Raphaël Baroni képviselte, a visszautalás nem nyelvi eszköztárát elemezve a képregényben. A konferenciát Mikko Keskinen, a finnországi Jyväskyläi Egyetem irodalomtudósának előadása zárta David Markson *Reader's Block* című, a narrativitás határait feszegető regényének nem lineáris, kollázsszerű, idézetekből összeszőtt szövegéről.

A második alkalommal megrendezett interdiszciplináris találkozó folytatása 2015-ben várható, jelenleg a projekthez kapcsolódóan eddig elkészült szövegek megjelentetése a soron következő állomás. A cél továbbra is a termékeny párbeszéd a zenetudósok, a narratológusok és a szemiotikusok között, bevonva az irodalom és a különböző művészetek képviselőit.